

Vladimir Biti\*

## KI CSINÁL VILÁGOT AZ IRODALOMBÓL?

– Goethe *Weltliteraturja* és a globalizáció (részlet) –

Goethe lelkes odaadását a világirodalom iránt nem a nemzeti hagyománytól való megszabadulás vágya motiválja, hanem az otthoni elismerés hiánya, a méltatlan elszigetelődés traumája, művei hazai félreértése és a velük szembeni közöny.<sup>1</sup> Ha nyilvánosan tett kijelentéseitől eltekintve olvassuk, Goethe világirodalom-fogalmának elitizmusa megmutatja, hogy voltaképp önmentesítő, önmentő manőverről van szó, melynek célja voltaképp saját maga nemzetközi kiterjesztése. Jellemző, hogy azt reméli, „valamely nemzet meghatározó belső különbségeit mások nézőpontja és ítélete felől lehet áthidalni”.<sup>2</sup> Egy korábbi, 1822. június 10-én Reinhardnak írott levelében a következő megjegyzést találjuk: „Általában is úgy tetszik, a nemzetek kezdik megismerni egymást, a félreértések mindinkább kinek-kinek saját testére vonatkoznak”.<sup>3</sup> Ezt a gúnyos utalást nyilvánvalóan saját honfitársainak szánja, drámái négykötetes francia fordításának megjelenése után.<sup>4</sup> Az 1820-as években ugyanis Goethe távolról sem „provinciális író”,<sup>5</sup> hanem, nagy meglegedésére, nemzetközileg széles körben elismert szerző. Ha valahol, akkor a nacionalizmustól feltüzelt kisszerű német viszonyok között számít teljesen idegennek, s nemzetközi szövetségi kapcsolatrendszerét azért építi fel olyan gondosan és hatékonyan, hogy kikerüljön az otthoni elvárások nyomása alól és leverje hazai ellenségeit.

---

\* A szerző 2017-ig a bécsi egyetem délszláv irodalmak és kultúrák tanszékének vezetője volt, jelenleg a sanghaji Jiao Tong egyetem vendégprofesszora.

Eredeti megjelenés: Vladimir BITI, „Who Worlds the Literature? Goethe’s *Weltliteratur* and Globalization”, in Vladimir BITI, *Tracing Global Democracy: Literature, Theory, and the Politics of Trauma*, 148–156 (Berlin–Boston: de Gruyter, 2016).

<sup>1</sup> Anne BOHNENKAMP, „Rezeption der Rezeption: Goethes Entwurf einer *Weltliteratur* im Kontext seiner Zeitschrift *Über Kunst und Alterthum*”, in Anke BOSSE and Bernhard BEUTLER, Hg., *Spuren, Signaturen, Spiegelungen: Zur Goethe-Rezeption in Europa*, 187–205 (Köln: Böhlau-Verlag, 2000); Manfred KOCH, *Weimarer Weltbewohner: Zur Genese von Goethes Begriff „Weltliteratur”* (Tübingen: Niemeyer, 2002).

<sup>2</sup> Goethe levele Supliz Boisserée-nek, 1827. október 12-én. *Goethes Werke: Weimarer Ausgabe*, IV. Abt., Bde. 50 (Weimar: Böhlau, 1887–1912), 43:106. [A továbbiakban: WA.]

<sup>3</sup> Goethe levele Carl Friedrich Reinhardnak, 1822. június 10-én. WA, Abt. IV, 36:62. [Magyarul: Johann Wolfgang GOETHE, *Levelek*, szerk. GYÖRFFY Miklós és WALKÓ György, ford. GÖRÖG Lívía (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988), 383 – *a ford.*]

<sup>4</sup> BOHNENKAMP, „Rezeption der Rezeption”, 197.

<sup>5</sup> David DAMROSCH, *What is World Literature?* (Princeton: Princeton University Press, 2003), 13.

### Goethe traumaelbeszélése: A német irodalom újrapozicionálása

Ezzel egyidőben ugyanakkor Goethe, mintegy megkettőzve [a világirodalom] kozmopolita projektjét, magát a német irodalmat is igyekezett kiemelni nemzetközileg alárendelt pozíciójából. Az a vigasztalóan öndicsőítő manőver, amivel az autochton [német] irodalmi hagyomány (Franciaországgal vagy Angliával összemérve megmutatkozó) hiányát, előnyként fogják fel – jellemző eljárása ez minden traumaelbeszélésnek – szinte közhelyesen elterjedtnek számított az 1800 körüli, szellemileg alacsonyabb rendű Németországban.<sup>6</sup> Követve ezt a hazai szokást, Goethe a németekről alkotott finoman lekezelő képet – tudniillik hogy azok a franciák nézőpontjából úgy tűnének föl, mint „egy még nem kész, nem elismert, de vitális szomszéd-nép, küzdelmes belső viszályokba bonyolódva” (szól a tipikusan többszólamú kommentár a *Kunst und Altertum* egy 1826-os számából)<sup>7</sup> – szellemesen arra használta, hogy szembeszálljon a globális kulturális egyformaságra törekvő francia nemzeti-univerzalista törekvésekkel. Megvédeni igyekezvén a maga görög „kozmpolitizmusát az alacsonyabb rendű helyi idegenekkel [others] szemben”, Goethe annak a francia nemzeti univerzalizmusnak állt ellen, amelynek modelljéül viszont a római birodalom „alacsonyabb rendű külföldi idegenekkel szembeni kozmpolitizmusát” szolgált. Ám ahogy az gyakran megesik az efféle kompenzáló lázadásokkal, a kiinduló ellentét idővel elmosódott. A német „jobbágy” titokban átvette a francia „úr” birodalmi magatartását. A globális igazság egyik elfogadhatatlan kisa-játítását felváltotta egy másik.

Vizsgáljuk meg alaposabban, miként zajlott le ez a Platón és Voltaire kozmopolita gondolatmenete kapcsán fentebb vázolt átmenet az önfelmentésből az önkiterjesztésbe. Goethe már a francia forradalom irodalmi örökségét kommentáló, jóval korábbi polemikus írásában, amely jellemzően az *Irodalmi sansculottizmus* (1795)

<sup>6</sup> Johann Gottfried HERDER, *Briefe zu Beförderung der Humanität*, Hg. Hans Dietrich IRMSCHER (Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1991), 551; August Wilhelm SCHLEGEL, *Geschichte der romantischen Literatur: Kritische Schriften und Briefe IV.*, Hg. Edgar LOHNER (Stuttgart: Kohlhammer, 1965), 26; Conrad WIEDEMANN, „Deutsche Klassik und nationale Identität: Eine Revision der Sonderwegs-Frage”, in *Klassik im Vergleich*, Hg. Wilhelm VOSSKAMP, 541–569 (Stuttgart: Metzler, 1993), 545; KOCH, *Weimarer Weltbewohner*, 234; Andrea ALBRECHT, *Kosmopolitismus: Weltbürgerdiskurse in Literatur, Philosophie und Publizistik um 1800* (Berlin: de Gruyter, 2005), 308. Egy amerikai filozófus, a német szellemi élet 1800 körüli állapotát elemezve a következőkre jut: „Hogy úgy mondjam, meglehetősen promiszkuus elméleti és stílári függést figyelhetünk meg az írók között. [...] Az írók egymást termékenyítik meg kölcsönös idézetek és keresztthivatkozások révén, egymásból merítenek az eszmék és tekintélyek cseréjében”. Emmanuel Chukwundi EZE, „Introduction”, in E. C. EZE, ed., *Race and the Enlightenment*, 6–7 (Oxford and Cambridge: Wiley, 1997), 6–7.

<sup>7</sup> Johann Wolfgang GOETHE, *Sämtliche Werke. Abt. I. Band 22: Ästhetische Schriften V (1824–1832)*, ed. Friedmar APEL et al. (Frankfurt am Main: Suhrkamp–Insel, 1986–1999), 259. [A továbbiakban: FA.]

címet viselte, egyértelműen kijelentette: „Ne kívánjuk azokat az átalakulásokat, amelyek Németországban klasszikus művek születéséhez vezethetnének”.<sup>8</sup> Más szóval, Franciaország és Anglia állami forradalmi ugyan klasszikus nemzeti irodalmakat hoztak létre, de ezek léte Goethe nézőpontjából elfogadhatatlan, mivel egyetlen nemzeti irodalomnak sem jár ki a klasszikus rangja. Ezt a státuszt szemlátomást kizárólag a görög antikvitás pre- és transznacionalista irodalma számára tartja fenn. Goethe szemében bármely modern európai nemzet, amely ilyen univerzalista igényekkel lép fel, jogtalan trónkövetelőnek számít,<sup>9</sup> pontosan abban az értelemben, ahogy Platón vádolta a demokratákat azzal, hogy jogtalanul foglalják el az isteni páztor trónját. Az efféle *politikai* szuverenitásra vergődött nemzetek hiába tesznek úgy, mintha eltörölhetnék az antik görögségtől örökölt univerzális kulturális emlékezet gazdag mélyrétegeit, ez utóbbi archívuma végül úgyis győzedelmeskedik.<sup>10</sup> Tekintve, hogy a modernitás széttördelte és szétszórta ezt a társadalmi és kulturális hagyatékot, semmilyen modern entitás [agency] nem lehet többé a saját jogán szuverén. Az irodalmi szuverenitás immár pusztán több erő „közös vállalkozásaként” lehetséges, s ezeknek türelmesen meg kell ismerniük egymást, hogy valamiként összerakosgathassák a szétszóródott töredékeket. Ha a modern nemzetek csupán önmaguknak kívánják kisajátítani az egyetemes görög kulturális örökséget és saját kisszerű céljaik érdekében törnek annak „üres trónjára”, meghamisítják ezt az egyetemességet.

Ahogy azt Goethe 1825 májusában megvallja Eckermannnak, még az egyes írók szintjén sincs értelme eredetiségről beszélni, hiszen, ha meggondoljuk, az embert egész élete során a világ formálja. „Ha elmondhatnám, mi mindennel lettem adósa nagy elődeimnek és kortársaimnak, nem sok maradna nekem”,<sup>11</sup> mármint az energián, az erőn és az akaraton kívül (hogy megismerjen másokat avégett, hogy így találja meg önmagát). S csakugyan, ahogy azt Goethe a *Faust* francia fordítását olvasva megéri, senki sem tételezheti önnön énjét anélkül, hogy közben ne szembe-sülne a másikkal, s ugyanez áll Goethének a német irodalomról a francia és angol kritikák tükrében tett reflexióira. „Ahogy az egyes ember, úgy a nemzetek is sokkal inkább az ősből és az idegenből merítenek, mintsem a sajátjukból, akár örökölték, akár maguk állították elő,” írja Goethe egy Carl Ernst Schubartnak szóló levelében 1820. november 3-án.<sup>12</sup> Egyetlen modern nemzet sem számolhatja fel az antik gö-

<sup>8</sup> Johann Wolfgang GOETHE, *Schriften zu Weltliteratur*, Hg. Horst GÜNTHER (Frankfurt am Main: Fischer, 1987), 66. [Magyarul: Johann Wolfgang GOETHE, *Antik és modern*, szerk. PÓK Lajos, ford. TANDORI Dezső (Budapest, Gondolat Kiadó, 1981), 178 – a ford.]

<sup>9</sup> Horst GÜNTHER, „Weltliteratur bei der Lektüre des Globe konzipiert”, in Horst GÜNTHER, *Versuche, europäisch zu denken: Deutschland und Frankreich* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990), 109.

<sup>10</sup> KOCH, *Weimarer Weltbewohner*, 151–158.

<sup>11</sup> GOETHE, *Schriften zu Weltliteratur*, 226–227. [Magyarul: Johann Peter ECKERMANN, *Beszélgések Goethével*, ford. GYÖRFFY Miklós (Budapest: Magyar Helikon, 1973), 171.

<sup>12</sup> GOETHE, *Schriften zu Weltliteratur*, 188.

rögség transznacionális fundamentumát, s Goethe ezért irányozza elő e kulturális örökség közös erővel történő esztétikai visszaszerzését. „Bármennyire becsüljük is azt, ami külföldi, nem szabad valami különöshöz odatapadnunk, és azt mindenáron mintaképnek tekintenünk”, mondja Eckermannnak 1827. január 31-én, „minதாகépre szorulva térjünk mindig vissza a régi görögökhöz”.<sup>13</sup>

De a régi görögök örökre eltűntek. Eltűnésükkel örökségük elveszítette összekötő erejét, s már csak regulatív eszmeeként hat. Az Úr immár mindörökre távol van, s Trónja üresen áll a bitorlók előtt. Goethe azért találta ki a *Weltliteraturt*, hogy leleplezze az antik minta történelmi felbomlása után fellépő jogtalan trónkövetelőket: a világirodalom közvetít e trónkövetelők között és folyamatosan felügyeli őket. Minden modern írónak bátran neki kell rontania a kavargó világörvénynek, kiteve saját testét a megsemmisülés veszélyének, makacsul végig kell űznie lelkét e zűrzavaron, ha valódi képet akar kapni a zajló európai vetélkedésről és rangos helyet igyekszik kivívni magának benne. (Goethe számára az Európán kívüliek ebben a versengésben nem mint előkelő versenytársak vesznek részt, hanem kizsákmányolható tárgyként, amelyek alig-alig megkülönböztethetőek egymástól.) A xenofób bezárkózás, ami a német romantika alapvonása, nem visz semmire. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ellentétben a világirodalom fogalmának mennyiségi meghatározásaival (miszerint az magában foglalna minden irodalmat a maga egészében), vagy éppenséggel a minőségiekkel (miszerint az a „különböző nemzetek mesterműveinek szimfóniáját” takarná),<sup>14</sup> Goethe számára a világirodalom a számottevő irodalmak nemzetközi csereforgalmát jelentette. Innen nézve minden nemzeti irodalom a folyamatos kialakulás állapotába hullott vissza; ezt példázza Goethe átható érdeklődése aziránt, hogy a franciák, németek, skótok és olaszok miként vesznek részt a német irodalom formálásában.<sup>15</sup>

Nem csupán az egyes íróknak, hanem maguknak a nemzeti irodalmaknak is e közös jövőbeli ideál felé kell űzni-hajtani magukat:

Önmagára hagyatva, minden irodalom kimeríti önnön vitalitását, hacsak nem frissíti fel valamely külföldi részvétele/részvéte [Teilnahme]. Melyik természetbúvár [Naturforscher] ne lelné örömét azokban a csodálatos dolgokban, amelyeket egy tükörben tükröződni lát? És amit e tükröződés [Spiegelung] az erkölcsök [Sittliche] területén jelent, mindenki önmagában is megtapasztalhatta, ha öntudatlanul is, és ha egyszer a figyelme felébred,

<sup>13</sup> GOETHE, *Schriften zu Weltliteratur*, 250. [Magyarul: ECKERMANN, *Beszélgetések Goethével*, 230 – a ford.]

<sup>14</sup> Az idézetet lásd Mads Rosendahl THOMSEN, *Mapping World Literature: International Canonization and Transnational Literatures* (London: Continuum, 2008), 13.

<sup>15</sup> Hendrik BIRUS, „Goethes Idee der Weltliteratur: Eine historische Vergegenwärtigung”, in Manfred SCHMELING, Hg., *Weltliteratur heute: Konzepte und Perspektiven*, 5–28 (Würzburg: Königshausen & Neumann, 1995), 8; GÜNTHER, „Weltliteratur...”, 124.

megérti majd, milyen sokkal tartozik saját élete formálásában ennek a tükrözésnek.<sup>16</sup>

Nem mindenki van ugyanakkor abban a helyzetben, hogy hasznát vehetné a kölcsönös tükröződés így felajánlott folyamatának, hiszen ahhoz, hogy egyáltalán részt vehessen benne, először is el kell fogadtatnia magát önálló erőként [agency]. A *Shakespeare, keine Ende!* című 1816-os esszéjében Goethe rámutatott, hogy csak is az öntudattal felruházott szerző (vagyis végsősoron Goethe egyedül!) lehet képes megfelelően érteni az idegen kedélyeket és mentalitásokat (*Gemütsarten*);<sup>17</sup> öntudat híján másoknak ezek túlságosan is elrettentők, hogysen a mélyükre tudnának hatolni. Ugyanebben az értelemben az idegen irodalmak heterogeneitása csak akkor lehet hasznos, ha a velük szembesülő nemzeti irodalom már kialakította önazonosságát és kiállította saját esztétikai bizonyítványát.<sup>18</sup> Goethe értelmezésében a világirodalom egyenlő partnerek között folyó párbeszéd, ám ez az egyenlőség távolról sem automatikusan kijáró rang, hanem feltételezi bizonyos érdemek meglétét. A franciákhoz és az angolokhoz viszonyítva a németek Goethe korában még nem érték el ezt az egyenlőséget; Európa prominens nemzetei közül ők voltak az egyetlen még kialakulóban lévő nemzet.

Goethe a világirodalmat a németek még eljövendő kialakulásának a mintájára modellezte, s ezzel nem azt a szerepet szánta a németiségnek, hogy csupán egyike legyen a világirodalomban résztvevő nemzeteknek. Hogy elkerülje a *Weltliteratur* [nemzeti] kisajátítását, Goethe szemében annak semmilyen [már létező] nemzeti modell nem szolgálhatott alapjául, hanem éppen az állandó közvetítés, csere és tárgyalás nyitott folyamatában kellett keresnie identitását. Mivel a kevés számú szóba jöhető jelölt közül abban az időben az ingatag német identitás volt egyedül még az önkeresés állapotában, Goethe végsősoron a *folyamatban lévő német identitáskeresést terjeszti ki a világirodalom dialogikus létrejövésére*. Más nemzetektől pedig azt várta, hogy úgy vegyenek részt ebben a nyílt kereskedelemben (vagy, mint a nem-európai vagy a kevesebb-mint-európai nemzetek esetében, úgy szolgálják azt), hogy a saját nemzeti valutájuk értékét a folyamatosan mozgásban lévő német identitásmintához igazítsák. Ezzel a finom manőverrel az *elitista önfelmentés/önkivételezés* [self-exemption] egyszeriben *demokratikus expanzióvá* vált, nem csupán egyéni (vagyis Goethe-re magára nézve), hanem közösségi szinten is: a németeket alattomban megtette a transznacionális görög örökség egyetlen legitim őrzőjének. A *Weltliteratur* gondolatának kialakításával Goethe kitalált egy olyan kulturális terepet, amelyben honfitársai a Szent Archivum felügyelőinek megtisztelő szerepéhez juthattak. Ráadásul eközben úgy tűnhettek föl mint az elfelejtett Pásztor nevében ügködő önmegtágadó közbenjárók [agencies], akik, szemben a francia és angol

<sup>16</sup> Günther, „Weltliteratur...”, 245.

<sup>17</sup> Uo., 135.

<sup>18</sup> Uo., 243, 280.

trónkövetelők önző érdekeivel, pusztán a szétszóródott irodalmak és kultúrák újra-egyésítésén munkálkodnak. Az erre felhatalmazott európai irodalmak között zajló, mindenkit kölcsönösen (jóllehet alapvetően egyenlőtlenül) gazdagító és felhatalmazó szellemi kereskedelemről Goethe azt várta, hogy termékenyítse meg, konszolidálja és segítse végső diadalhoz a német önmegértést, mégpedig az „újságok és könyvek, levelezések és fordítások, írói utazások és személyes találkozók, illetve a terjeszkedő könyvpiac” médiumain keresztül.<sup>19</sup>

John Pizer helyesen mutatott rá, hogy a „személytelen” német irodalom nem hozhatott létre a nemzeti szellemtől áthatott, jellegzetes klasszikus szerzőt.<sup>20</sup> A német irodalom híján volt a felismerhető nemzeti hatóerőnek [agency], a tartós külföldi hatások miatt középpontját veszítette, a szubnacionális egység és a koherencia együttes hiánya jellemezte, s mint afféle bensőleg heterogén és ellentmondásos entitás, még mindig a nemzeti önkeresés dialogikus folyamatában ragadt. Ám pontosan ezek a vonások tették alkalmassá arra, hogy a világirodalom és a világklasszikusok megalkotásának *nyílt dialogikus modelljévé* legyen. Goethe a kifinomult közvetítés és forgalmazás német mintáját szegezte szembe a nemzeti szellemtől áthatott, erős és egymással vad vetélkedésbe bonyolódó francia és angol irodalommal. Nem mintha azt remélte volna, hogy a világ az irodalom révén fogja elérni az „egyetemes békét” – ebben a tekintetben nem volt kevésbé szkeptikus Kantnál – de bízott abban, hogy „az elkerülhetetlen civódás megbocsáthatóvá, a háború kevésbé kegyetlenné s a győzelem kevésbé telhetlenné [übermüthig] válik”.<sup>21</sup> Aligha várható, hogy a nemzetek hirtelen kiengesztelődnek egymással, „de tudomást kell vennünk egymásról, meg kell érteniük egymást, és ha nem fogják is szeretni [wenn sie sich wechselseitig nicht lieben mögen], de tolerálni megtanulhatják a másikat”.<sup>22</sup> Hiszen „amikor a mindennapi életben eltökélten másként gondolkodó személyekkel kell szót értenünk, egyfelől azt találjuk, hogy óvatosabbá válunk, de másfelől toleránsabbá és engedékenyebbé is”.<sup>23</sup> Ezeket az elszórt megjegyzéseket ugyanakkor nem „az európai nemzetek közti termékeny és békés együttélés iránti vágy” motiválta, ahogy azt Pizer véli, óvatlanul készpénznek véve Goethe szavait.<sup>24</sup> Goethe kozmopolita kinyilatkoztatásai mögött inkább az a törekvés rejlik, hogy a német nemzet létrejövésének dialogikus modelljét kompenzatorikus céllal tegye meg a

<sup>19</sup> Reinhard MEYER-KALKUS, „World Literature Beyond Goethe”, in Stephen GREENBLATT et al., eds., *Cultural Mobility: A Manifesto*, 96–121 (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 106.

<sup>20</sup> John PIZER, *The Idea of World Literature: History and Pedagogical Practice* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2006), 22–24.

<sup>21</sup> FA, Abt. I, Bd. 22:433–434. [Magyarul: Goethe Thomas Carlyle-nak, Weimar 1827. július 20. *Antik és modern*, ford. GÖRÖG LÍVIA, 691 – a ford.]

<sup>22</sup> FA, Abt. I, Bd. 22:491.

<sup>23</sup> FA, Abt. I, Bd. 22:868.

<sup>24</sup> PIZER, *The Idea of World Literature*, 21.

nemzetközi szellemi forgalom szuverén közvetítőjévé. Németországot Goethe a *világirodalom isteni pásztorának* a szerepébe képzeli.

Végső soron Goethe ebben a tekintetben csupán hű követője volt néhány nagyra becsült hazai elődjének. Herder 1793-ban azt állította, hogy a németeknek

minden néptől át kell venniük azok legjobb [tulajdonságait] és ily módon azzá válni köztük, amivé az ember válik azon társai [fellow creatures/Neben- und Mitgeschöpfe] közt, akiktől a tudását [Künste] eltanulta. Aki legutoljára érkezik és mindenkitől átveszi annak képességeit, végül majd túlhaladja őket és uralkodik rajtuk.<sup>25</sup>

Néhány évvel később Novalis a *Kereszténység vagy Európa* (1799) lapjain, vagyis egy nem kevésbé kozmopolita projekt keretében, azt a tézist vezeti elő, hogy míg más európai országok „háborúval, spekulációval és pártoskodással [Parthey-Geist] foglalatoskodnak, a német a maga teljes szorgalmával elősegítőjévé [Genosse] válik a kultúra egy magasabb korszakának. Ez a kezdő lépés idővel nagy fölényt [ein großes Uebergewicht] biztosít majd neki mások felett”.<sup>26</sup> Goethe ugyanebben az értelemben szánta a német nyelvnek a folyamatos fordítás vagy az irodalmak közti kereskedelem médiumának a szerepét. Amennyiben „nem kizárják, hanem felhabzsolják a külföldit”,<sup>27</sup> a németek feladata lehet meghatározni minden más nemzeti valuta (*Münzsorten*) árfolyamát. Amit Goethe elképzelt, vagyis „az idegen felszívása és teljes átsajátítása [das völlige Aneignen]”,<sup>28</sup> voltaképpen egyenértékű az idegenség teljes tagadásával. S éppen ebben áll a római birodalom „alacsonyabb rendű külföldi idegenekkel szembeni kozmopolitizmusa”.

### *Az önfelmentéstől az expanzióig: A római birodalmi kozmopolitizmus felé*

A görögöktől eltérően a rómaiak nem ismerték el a másikat a maga másságában, hanem az idegent saját nemes fajtájuk pusztá kiterjesztésének tekintették. Egyszerűen nem bírták elképzelni, hogy létezhetne bárki is, aki nagyság dolgában felérne velük és mégis különbözne tőlük.<sup>29</sup> Goethe észrevétlen váltott át a görög elitista magatartásból ebbe a római birodalmi szemléletbe, s ezzel végső soron elvetett minden olyan egyéni vagy közösségi identitást (vagy legalábbis nem vett róluk tudomást),

<sup>25</sup> HERDER, *Briefe zu Beförderung der Humanität*, 551.

<sup>26</sup> NOVALIS, „Die Christenheit oder Europa”, in NOVALIS, *Schriften: Die Werke Friedrich von Hardenbergs 3: Das philosophische Werk II*, Hg. Hans-Joachim MÄHL, Richard SAMUEL und Gerhard SCHULZ, rev. Aufl. (Stuttgart: Kohlhammer, 1983), 509.

<sup>27</sup> GOETHE, *Schriften zu Weltliteratur*, 243.

<sup>28</sup> Uo., 238.

<sup>29</sup> Hannah ARENDT, *Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass*, Hg. Ursula LUDZ (München: Piper, 2010), 121.

amely nem igyekezett vagy nem volt képes folyamatosan gazdagítani önmagát, s ezzel megfelelni az általa és a németek önmozgató lendülete által támasztott elvárásoknak. Thomas Carlyle-hoz írott híres 1827. július 20-i levelében Goethe azt állítja:

Az egyéni és nemzeti sajátságok [das Besondere der einzelnen Menschen und Völkerschaften] közvetítésén [Vermittlung] és kölcsönös elismerésén munkálkodnak már régóta a németek. Ki németül ért és tanul, az ama vásáron találja magát, hová minden nép elhossa a maga portékáját, s míg tolmácsol, gazdagszik.<sup>30</sup>

Lévén maga is belsőleg dialogikus szerző, akinek a tudatában hihetetlen *poliglosszia* rejlett,<sup>31</sup> Goethe az egyéniségnek a francia *esprit général*ra és az angol *public spirit*re jellemző eleven szellemi kohéziós erejét kívánta áttemelni a nemzetiről a világirodalmi szintre. Ám ezenközben egyúttal meg is akarta nyitni az így létrejövő *emberi közösség történelmi áramlását* azzal, hogy azt a német önkeresés „dialogikus elvére” alkalmazta.<sup>32</sup> A természettudósok és orvosok társaságához szóló 1828-as üzenetében úgy fogalmaz, hogy a világirodalom igazi feladata annak biztosítása, hogy „eleven és törekvő irodalmárok [men of letters/Literatoren] megismerkedjenek egymással és közös hajlamaik és közös céljaik [Neigung und Gemeinsinn] révén ösztönözzék egymást az együttes cselekvésre”.<sup>33</sup> A világirodalom művei annyiban tartoznak ránk, amennyiben egymásra tartoznak.<sup>34</sup> Kizárólag egy efféle leszűkített, a tökéletesedés végtelen folyamatába vetett közös értelmet létrehozva lehetnek képesek, Thomas Mann vonatkozó ellentétpárját idézve, túllépni azon, ami pusztán „világgá-kürtölt” (*Weltläufige*), ahhoz ami „világraszóló” (*Weltfähige* vagy *Weltgütige*) és valóban „egyetemes érvényű” (*Weltbezug*).<sup>35</sup> [Ahogy John Pizer írja:]

<sup>30</sup> GOETHE, *Schriften zu Weltliteratur*, 65. [Magyarul: *Antik és modern*, 691 – a ford.]

<sup>31</sup> Ami Goethe alkotói tudatát illeti, a figyelmes olvasó számára feltűnhet benne az, „amit mi németek szellemnek [Geist] nevezünk, s ami meghatározó jegye a felsőbb vezetőnek [das Vorwaltende des oberen Leitenden]” (FA, Abt. III, Bd. 1:181), vagyis egy afféle súlytalan, kézreálló értelem, amely „különösen jellemző a korosabb férfiakra vagy az érettebb korszakokra” és „világot átfogó szemlélet és ironia”, illetve „[mások] tehetségének szabad felhasználása által” érvényesíti magát (vö. KOCH, *Weimarer Weltbewohner*, 201).

<sup>32</sup> Szándékosan utalok itt Mihail Bahtyin irodalom- és nyelvelméletére, jelezve, mennyire fontos szerepe volt ezek formálódásában a mélyreható Goethe-olvasásnak. Ellentétben viszont Pizzerrel, aki lelkesen elfogadja Bahtyin Goethéről adott rokonszenvező értelmezését, én a dialogikus elvet mindkettőjük esetében a birodalmi önfelhatalmazás kifejeződésének tekintem, amely valamely felsőbb tekintély létrehozását célozza, s amelyet Bahtyin saját fogalmát használva, „autoriális szelfnek” is nevezhetünk.

<sup>33</sup> FA, Abt. I, Bd. 25:79.

<sup>34</sup> GÜNTHER, „Weltliteratur...”, 124.

<sup>35</sup> BIRUS, „Goethes Idee der Weltliteratur”, 16. [Az idézett kifejezések magyar fordítását lásd Thomas MANN, „Goethe, a polgári kor képviselője”, ford. SZÖLLŐSY Klára, in Thomas MANN, *Válogatott tanulmányok: Második kötet* (Budapest: Magyar Helikon Könyvkiadó, 1970), 160 – a ford.]



Tekintve, hogy Németországnak ekkor nem volt saját erős, immanens, törhetetlen nemzeti identitása, nem meglepő, hogy Goethe különösen nyitott volt az irodalom szupra- vagy transznacionális modalitása iránt. Talán annak felismerése, hogy a jelenben lehetetlen „klasszikus” német nemzeti irodalom, tette számára a *Weltliteratur* elgondolását kívánatossá, a kulturális széttöredezettégség egyetlen lehetséges alternatívájaként.<sup>36</sup>

Tagadhatatlan, hogy a *Weltliteratur* Goethe számára *traumaelbeszélés*, abban az értelemben, ahogy Jeffrey Alexander érti e fogalmat: vagyis „alulról” jött (mégpedig a német irodalmi térben el nem ismert Goethétől és az európai politikai és kulturális viszonyok közt alulértékelt Németországból) és terápiás céllal rendezte újra a létező politikai, irodalmi és kulturális teret. Más szóval, a *Weltliteratur* narratívája egy egyszerre személyes és közösségi érvényű traumatikus élményen keresztül hat és fejezi azt ki. Ám egyetlen traumaelbeszélés sem érheti el a vágyott nyilvános elismerést anélkül, hogy ne indítaná útjára „a társadalmi szenvedés új köreit”.<sup>37</sup> Pontosan abban a pillanatban, amikor egyenlő méltóságot tulajdonít elképzelt világgökössége minden egyes meghívott tagjának, válik képtelenné arra, hogy áthidalja azt a hasadékot, amelyben létrejön „az a rész, amelynek nincsen benne része”.

A közösség létrehozásának és elpusztításának ez a lényegi egyidejűsége magyarázza az elbeszélés elcsúszását az emancipációtól a szupremácia felé. A megosztás és a megalázás nyomása alatt a világirodalom fokozatosan a közös nemzetközi szellemi ügy [agenda] státuszába emelkedik, s így, még ha késlekedve és habozva is, különböző traumatizált kollektivitások felépülésének hatalmas „multidirekcionális” platformjává válik. Ez történt menetközben Goethe *Weltliteratur*jával is, amelynek globális hatása szinte napról napra nőtt. Anélkül, hogy tagadnám a fogalomban rejlő politikai szándékot, miszerint [a világirodalom fogalma] a bel- és külföldi politikai és kulturális fragmentációt igyekezett volna integrálni, Goethének a világ kiengesztelődéséről (*Weltversöhnung*) szőtt traumaelbeszélése alapvetően a német *Einheit-in-Vielfalt* modell folyamatos önkiterjesztésére támaszkodott: *Minél nagyobb a ti diverzitásotok, ó, Weltliteratur tagjai, annál nagyszerűbbé növekszik az én dialogikus egységem ebben a létrejövésben!*

Ezzel pedig az eredetileg a görög elitizmus „saját rászedett polgártársaival szembeni kozmopolitizmusának” jegyében elgondolt világirodalom-eszmét Goethe rejte a római birodalmi érzület „az alacsonyabb rendű külföldiekkel szembeni kozmopolitizmusává” torzítja, amely kizárólag olyan elemeket [agency] fogad be, amelyek képesek és hajlandók megfelelni a csere meghatározott szabályainak. Costas Douzinas szerint a „kozmpolitizmus erkölcsi univerzalizmusként indul, de gyakran birodalmi globalizmussá degenerálódik. [...] A kozmpolitita eszmék folyama-

<sup>36</sup> PIZER, *The Idea of World Literature*, 24.

<sup>37</sup> Jeffrey ALEXANDER, *Trauma: A Social Theory* (Cambridge and Malden, MA: Polity, 2012), 2.

tos csúszása a birodalmi felé a modernitás meghatározó motívuma.<sup>38</sup> Fontos látni, hogy Voltaire irodalmi világlétezési viszonyai ugyanazt az utat követte, amikor hasonlóképp intoleráns exkluzivitással „torzította” az eredetileg előirányzott inkluzivitást. Voltaire ugyanis csupán annyit kért a „nem francia nemzetektől [...] hogy váljanak franciává”,<sup>39</sup> vagyis eredetileg felszabadító háborúja hódító háborúvá lett. Nem meglepő tehát, hogy ugyanez a birodalmi modell határozta meg a weimari klasszika valóságos, bár aligha szándékolt, célkitűzéseit, amelyeket, Goethe támogatásával, Schiller így fogalmazott meg: a „tisztá emberi” (*rein menschlich*) jegyében „egyesíteni a politikailag megosztott világot az igazság és a szépség zászlói alatt [die politisch geteilte Welt unter der Fahne der Wahrheit und Schönheit wieder zu vereinen]”.<sup>40</sup> Ahogy azt Joseph Chytry már meggyőzően bemutatta, az esztétika 1800 körül Németország politikai újragondolásának és újratervezésének a szolgálatában állt.<sup>41</sup>

Összhangban ezzel a széles értelemben véve politikailag motivált esztétikai programmal, a világirodalom esztétikai autonómiájának goethei eszméje a görög transznacionális örökséget volt hivatva képviselni a modern nemzeti viszonyok között. [Goethe ezzel] *Az ítélőerő kritikájának* 49.§-ához folyamodott, ahol Kant a műalkotás befogadását konstitutívan nyitott, de autoritatíve irányított tevékenységként ragadja meg:

A befogadó értelmezői mintái éppen azért végtelenek, mert „[a műalkotás] arra késztet, hogy sok mindent gondoljunk”; s pontosan mivel az esztétikai eszme a jelentés keresés folytonosságában tartja a megfigyelőt, kiderül, hogy a művészet világa nem teljesen inkompenzurábilis a normál tapasztalati valósággal. A műalkotások megértése bizonyosan „végtelen”, de mégis ad valami megértenivalót.<sup>42</sup>

Más szóval, az olvasó képzelete szabad ugyan, de nincs teljesen szabadjára engedve, hanem alattomban egy végső tekintély integratív mozgása orientálja és irányítja. Goethe irodalmi köreiben az antik görög örökség távoli és tekintélyes istenségét *Weltliteratur*nak hívják, Kant filozófiai világában pedig „az igazság

<sup>38</sup> Costas DOUZINAS, *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism* (Milton Park and New York: Routledge–Cavendish, 2007), 159.

<sup>39</sup> Jean-François LYOTARD, *The Differend: Phrases in Dispute*, trans. G. Van Den ABEELE (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988), 147.

<sup>40</sup> Friedrich SCHILLER, „Ankündigung zu Die Horen (1794)”, in Friedrich SCHILLER, *Werke: Nationalausgabe. Bd. 22: Vermischte Schriften*, Hg. Herbert MEYER (Weimar: Böhlau, 1991), 109.

<sup>41</sup> Joseph CHYTRY, *The Aesthetic State: A Quest in Modern German Thought* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1989).

<sup>42</sup> KOCH, *Weimarer Weltbewohner*, 202–203. [Az idézetbe rejtett Kant-idézet magyar fordítását lásd Immanuel KANT, *Az ítélőerő kritikája*, ford. PAPP Zoltán (Budapest: Osiris–Gond–Cura Alapítvány, 2003), 229 – a ford.]

próbakövének” (*Proberstein der Wahrheit*).<sup>43</sup> Mindkét esetben világméretű közösről van szó, s ez az utolsó menedék, ahol az egyéni vagy nemzeti ítéletek eltévelyedései kijavíthatók. Az *ítélőerő kritikája* 40.§-a szerint az olvasó képzetének nem csupán más olvasók tényleges, hanem *pusztán lehetséges* ítéleteivel is össze kell vetnie a sajátját. Az olvasónak tehát egyúttal mindenki más helyébe is bele kell képzelnie magát („dass man sein Urteil an anderer, nicht sowohl wirkliche, als vielmehr bloß mögliche Urteile hält, und sich in die Stelle jedes andern versetzt”).<sup>44</sup>

Ez a másokba való önautorizáló behelyezkedés (*Hineinversetzen*) az a cselekvés, amellyel Kant és Goethe esetében a sokszínű közösséget egyesíteni hivatott „sensus communis” (*Gemeinsinn*) létrejön. Ez semmilyen tekintetben nem közvetlenül adott – az antik görög művészeti modellnek vége, ahogy az antik görög filozófiai igazságnak is – ezért az a közösség, amely autorizálhatja ezt a *sensus communis*-t, lényegét tekintve *hiányzik és még el kell képzelni*.<sup>45</sup> Ahogy minden „elképzelt közösség” a maga szétszórt részei (*membra disjecta*) közötti „vonzásokon és választásokon” (*Wahlverwandtschaften*) alapszik, úgy ez is csak *intitúciós aktusok vagy egybegyűjtő mobilizáció* révén jöhet létre, mégpedig olyan „karriercsoportok” előadásában, amelyek azt a saját közös ügyüké teszik, felelősséget vállalnak érte, s nem mellesleg a legtöbb hasznot húzzák annak tartósságából és kiterjedéséből. A transznacionális kiengesztelődés „multidirekcionális” platformjaként a traumaelbeszélések vonzó eszközül szolgálnak a hívek efféle kultúraközi mozgósításához. Miközben lelkesen csatlakoznak ahhoz a közösséghez, amelyet ők maguk hoztak létre, az egyes csatlakozók felhatalmazzák e közösség létrehívóit, vagyis az új kulturális és politikai tér mérnökeit, hogy az ő nevükben ítéleteket hozzanak és az eltévelyedőket visszatereljék a helyes útra.<sup>46</sup> Ezt a normatív eljárást alkalmazzák a világirodalom mérnökei mindazokra, akik felhatalmazták őket erre azáltal, hogy csatlakoztak e

<sup>43</sup> Vö. Immanuel KANT, *Critique of Practical Reason*, trans. L. W. BECK (Indianapolis: Bobs Merrill Company, 1956), 64; Immanuel KANT, *Political Writings*, trans. H. B. NISBET (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 249; Immanuel KANT, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, trans. R. B. LOUDEN (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 17, 113.

<sup>44</sup> [(A)z ítéelő a maga ítéletét mások nem annyira valóságos, mint inkább pusztán lehetséges ítéleteihez igazítja, s behelyezkedik mindenki másnak a pozíciójába”. KANT, *Az ítéelőerő kritikája*, 208–209 – a ford.]

<sup>45</sup> Jean-François LYOTARD, „Sensus communis”, in Eduardo CADAVA, Peter CONNOR and Jean-Luc NANCY, eds., *Who Comes After the Subject?* 217–235 (New York, London: Taylor & Francis, 1991), 224; Hannah ARENDT, *Lectures on Kant's Political Philosophy*, ed. Ronald BEINER (Chicago: Chicago University Press, 1992), 43.

<sup>46</sup> A világirodalom közössége tehát nem feltétele, hanem következménye saját intézményesülésének, abban az értelemben, ahogy például Derrida Rousseau társadalmiszerveződés-elméletét bírálva a *Grammatológiában*, vagy Freud *Totem és tabuját* a *Préjugés*-ben, a társadalmi konszenzus beiktatóinak politikai tekintélyéből származtatja. Emiatt a *common sense* institálásának a folyamata szükségképpen mindazok elnyomásán és kizárásán alapszik, akik elfogadják annak elvét a sajátjukként. Mivel hasonló konstitutív erőszakon alapszik, a világirodalom által instituált *common sense* sem annyira „common”, mint azt általában hirdeti magáról.

vállalkozáshoz, s így – ahogy Goethe maga is várta – a globális polisz majd fokozatosan újraformálódik és újraméreteződik. Hogy mindezt az önmagát fáradhatatlanul előre hajtó német szellem saját „értelemszerű” fogalmaival fejezzük ki, a remények szerint – ahogy azt Goethe Carlyle Schiller-életrajzáról szóló esszéjében megfogalmazta – a világirodalom közössége végül „bővített hazai föld [Vaterland]” lesz.<sup>47</sup> S ahhoz, hogy bejárásunk legyen ebbe a kiterjesztett hazába, a „szeméttől” titokban meg kell „szabadulnunk”. Ugyanis nem mindenkit látnak egyformán szívesen a családban.

*Szécsi Noémi fordítása*

---

<sup>47</sup> FA, Abt. I, Bd. 22:431–434. [Magyarul: „További megjegyzések a világirodalomról”, in *Antik és modern*, ford. GÖRÖG LÍVIA, 722 – *a ford.*]